

УДК 332.1:338.124.4(477)
DOI: 10.34132/pard2020.10.03

РЕГІОНАЛЬНА НЕРІВНОМІРНІСТЬ В УКРАЇНІ: ВІД РЕГІОНАЛЬНИХ КЛУБІВ ДО МОНОЦЕНТРУ

Верланов Ю. Ю., канд. екон. наук, професор, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Регіональна нерівність спостерігається в економіках майже всіх країн. Це один із факторів, від якого значною мірою залежить економічне зростання. Регіональна нерівність або внутрішні регіональні диспропорції можуть теоретично впливати як на зростання економіки, так і створювати переешкоди для подальшого розвитку. Характер впливу регіональної нерівності залежить від рівня економічного розвитку країни, що, в свою чергу, зумовлене низкою соціально-економічних, політичних та культурно-історичних факторів. Це певною мірою є унікальним для кожної країни і, у будь-якому випадку, його слід враховувати при формуванні економічної політики, щоб вона несла позитивні результати. Україна зазнала значних змін через низку політичних криз, проголошення реформи децентралізації, військовий конфлікт на Сході та окупацію Криму, що не могло не позначитися на регіональних диспропорціях. Дослідження показало, що регіональна нерівність в Україні негативно впливає на економічне зростання. Крім того, його характер суттєво змінився: від клубних груп (західні, центральні, східні та південні групи навколо периферійних агломераційних центрів), до поясів навколо столиці як моноцентру. Чинниками таких змін можна вважати відцентровий рух капіталу та міграцію робочої сили в результаті втрати периферійними центрами інституційної влади, можливостей отримання ренти

в моноцентрі, проголошення фіскальної децентралізації та недосконалої регіональної політики, яка не має значного впливу на економічне зростання.

Ключові слова: *Регіональна нерівномірність в Україні, економічне зростання регіонів, регіональна політики.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Серед факторів, від яких безсумнівно залежить економічне зростання країн, важливе місце посідає регіональна нерівномірність, або внутрішні регіональні диспропорції. Вони присутні в економіці майже усіх країн [9]. Їх вплив на економічне зростання не є однозначним. Іноді регіональна нерівномірність виступає рушійною силою розвитку, коли економічна ситуація в розвинених регіонах створює стимули для «підтягування» менш розвинених до їх рівня. В цьому випадку диспропорції можуть виступати як стимул до пришвидшення мобільності ресурсів, що сприяє соціально-економічному зростанню країни.

З іншого боку, регіональна нерівномірність може розглядатися як наслідок інтенсивного економічного зростання країни. Так в результаті швидкого економічного зростання деякі регіони Польщі скористались новими можливостями, тоді як менш розвинені не змогли встигнути за новими складними вимогами [4].

Регіональна нерівномірність, у той же час, може виступати як фактор, що перешкоджає розвитку країни. Її характер та динаміка змінюються разом із тим, що відбуваються зміни інституційного та економічного середовища. Це має привертати турботу політиків щодо забезпечення умов для регіональної конвергенції. Це тим більше важливо, що практика не має достатньо прикладів дійсно ефективного регіонального вирівнювання. Так у період 2000-2006 рр. Європейська Комісія виділила на цілі подолання регіональної нерівномірності 195 млрд. євро, що становить понад 30% загальних витрат ЄС, а Фонд Вирівнювання (Cohesion Fund) додав ще 18 млрд. євро. Проте, незважаючи на розподіл значних ресурсів, регіональна нерівність не звузилась, а за деякими даними навіть розширилася [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Регіональна нерівномірність вже давно є предметом багатьох теоретичних та емпіричних досліджень, що здійснюються з позицій різних наукових концепцій, у тому числі економічних, соціальних, політичних та інституційних. Головним чином, зусилля вчених обертаються навколо питання про взаємозв'язок між регіональною нерівномірністю та економічним зростанням [8], підходів до вирівнювання диспропорцій [19], формування ефективної регіональної політики [2], визначення різних аспектів прояву нерівномірності [6] тощо.

В чисельних дослідженнях взаємозв'язку регіональної нерівномірності та економічного зростання виділяється низка питань, на яких автори акцентують особливу увагу:

- пояснення феномену нерівномірності в контексті відповідних моделей [1];
- вимірювання нерівномірності [3];
- визначення факторів її формування [14];
- встановлення впливу нерівномірності на економічне зростання країни [9] тощо.

Сила взаємовпливу регіональної нерівномірності та економічного зростання та його характер значною мірою залежить від рівня економічного розвитку країни, що, у свою чергу, обумовлюється низкою соціально-економічних, політичних та культурно-історичних чинників. Вони формують для кожної країни у кожен період специфічні конфігурацію регіональної нерівномірності та, відповідно, траєкторію економічного розвитку. В останні роки в Україні відбулися значні зміни у зв'язку з низкою політичних криз, проголошенням реформи децентралізації, військовим конфліктом на Сході та окупацією Криму. Це не могло не відбитися на регіональних диспропорціях.

Україна знаходиться напередодні адміністративної реформи: далі не буде необхідної маси статистичних даних, тож слід побачити та пояснити тенденції, що склалися та в цілому будуть мати місце у найближчі періоди.

Відтак, дослідження спрямоване на виявлення нових реалій, що мають місце у економічному розвитку регіонів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Мета статті об'єднується необхідністю надати відповіді на такі дослідницькі питання:

1. Як змінюється рівень регіональної нерівномірності в Україні і чи не впливають ці зміни на економічне зростання?
2. Якими є сучасні тенденції змін регіональної нерівномірності та що принципово змінилося за останній період?
3. В чому полягають причини таких змін?

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання 1. Як змінюється рівень регіональної нерівномірності в Україні і чи не впливають ці зміни на економічне зростання?

Оцінювання динаміки регіональної нерівномірності ґрунтується на розрахунках коефіцієнта Тейла (ТС). Методика визначення коефіцієнта, його аналізу та емпіричні приклади використання демонструють достатню достовірність отриманих результатів [5, 7, 10]. У якості показника регіональної нерівномірності використовується валовий регіональний продукт на душу населення. Розрахунки спираються на дані Державної служби статистики України за 2010-2018 роки [17].

На рисунку 1 показано динаміку показника регіональної нерівномірності в Україні за період 2004-2018 рр (рис. 1)

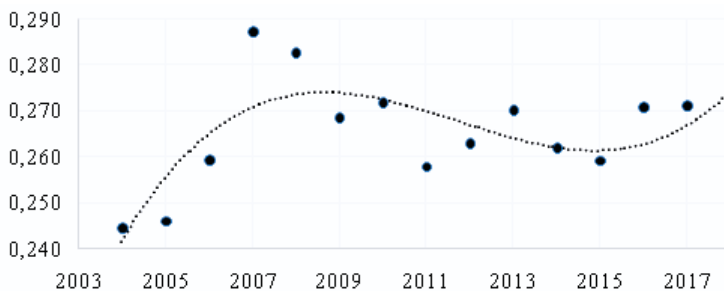

Рис. 1. Динаміка показника регіональної нерівномірності (коефіцієнт Теула, 2004-2018 рр)

Розраховано за даними: <https://www.ukrstat.gov.ua>

Звертає на себе увагу період 2014-2015 рр. До фінансової та економічної слабкості країни додався негативний вплив воєнно-політичної кризи [20], тому скорочення нерівномірності не було ознакою позитивного вирівнювання регіонального розвитку, а наслідком загального падіння економіки країни. Починаючи з 2015 р. нерівномірність регіонального розвитку починає підвищуватися і зараз знаходиться на рівні 2010 року.

З рис.2 видно, що між приростом ВРП на душу населення (ВРП на дн) та ступенем регіональної нерівномірності має місце зворотний зв'язок: чим вищими є темпи приросту регіональної нерівномірності, тим меншим є приріст показника економічного зростання регіонів (рис. 2)

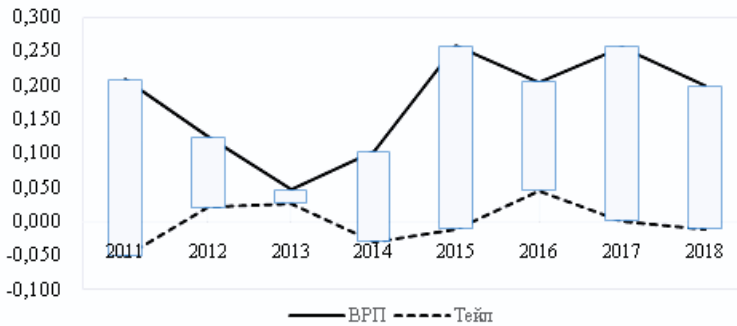

Рис. 2. Річні темпи приросту ВРП на дн та коефіцієнта Тейла (2011-2018 рр)

Розраховано за даними: <https://www.ukrstat.gov.ua>

Однак, з часом цей «розрив» у річних темпах приросту поступово скорочується (рис. 3)

Розрив у темпах приросту ВРП на дн та регіональної нерівномірності в останні роки скорочується. Це свідчить про те, що рівень нерівномірності розвитку регіонів починає справляти все більший вплив на економічний розвиток країни в цілому.

Питання 2. Якими є сучасні тенденції змін регіональної нерівномірності та що принципово змінилося за останній період?

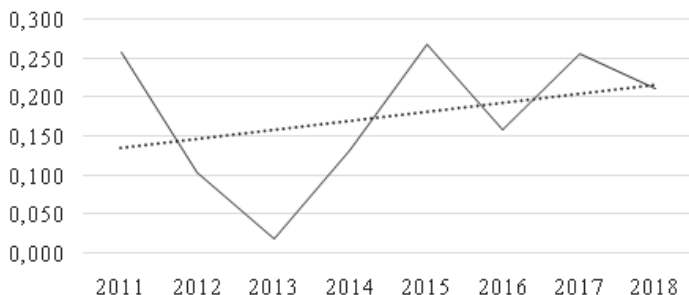

Рис. 3. Розрив у темпах приросту ВВП на дн та регіональної нерівномірності (2011-2018 рр)

Розраховано за даними: <https://www.ukrstat.gov.ua>

Дослідження розвитку регіонів України, що охоплювали період 1994–2011 роки засвідчували, що регіональна нерівномірність в Україні відчутно впливає на темпи росту ВВП.

Характерна особливість полягала в тому, що за динамікою показників економічного розвитку регіони були розподілені на групи, що об'єднувалися у навколо економічних агломераційних центрів за географічним принципом: західну, центральну, східну та південну, наприклад, м. Києва для центральної групи, або Харкова-Луганська-Донецька – для східної [15, 16].

Подібна ситуація цілком вкладалася у концепцію неокласичної теорії, в рамках якої регіональний розвиток країн з недостатньо розвиненою економікою залежить від накопичених ресурсів. Далі можна було очікувати, що подібна «клубна» конфігурація регіональної нерівномірності, врешті решт, буде за рахунок нелінійних ефектів сприяти вирівнюванню розвитку слабких регіонів до рівня їх агломераційних центрів [13].

В результаті дослідження динаміки регіональної нерівномірності за період 2011-2018 рр. виявилось, що її характер змінився: від клубної (західної, центральної, східної та південної груп), до поясів навколо центру – м. Києва.

I група: Київська обл., Вінницька, Житомирська, Черкаська, Полтавська, Чернігівська.

II група: Рівненська обл., Хмельницька, Одеська, Кіровоградська, Дніпропетровська, Харківська, Сумська.

III група: Івано-Франківська обл., Львівська, Чернівецька, Миколаївська, Херсонська, Запорізька, Донецька, Тернопільська, Волинська, Закарпатська, Луганська.

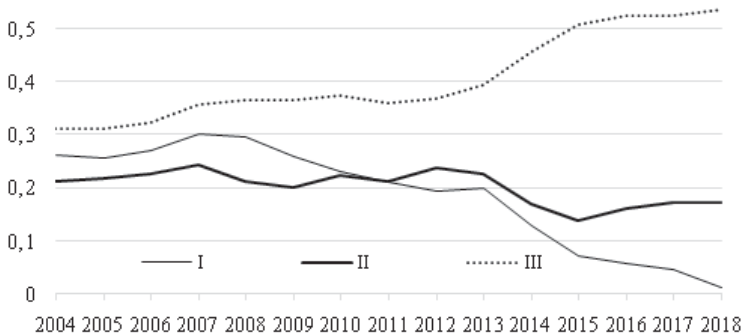

Рис. 4. Динаміка нерівномірностей по групах регіонів України

Розраховано за даними: <https://www.ukrstat.gov.ua>

Рис. 4 демонструє динаміку внутрігрупової нерівномірності по групах регіонів (рис. 4)

Очевидно, що економічний розвиток регіонів першої групи характеризується вираженою конвергенцією. Регіони третьої групи, навпроти, розвиваються все більш нерівномірно. В середньому по країні показники внутрігрупової нерівномірності відчутно скорочуються (рис. 5)

Питання 3. В чому полягають причини таких змін?

Валовий регіональний продукт на душу населення є одним з показників економічного зростання регіонів. Його зміни, у свою чергу, пов'язуються у рамках неокласичної моделі регіонального розвитку з динамікою накопичення ресурсів капіталу та праці [1]. Дійсно, якщо розглядати нерівномірність в контексті теорій економічної географії як просторову, вона принципово визначається рішеннями про розміщення, яке приймають фірми

та домогосподарства. Фірми обирають місця, щоб максимізувати прибуток, тоді як домогосподарства роблять це, щоб максимізувати віддачу на ринку праці [12]. Далі розглянемо, як ці рішення відбиваються на загальній картині регіональних відмінностей.

В таблиці 1 представлено відносну зміну кількості підприємств за розміром та по групах регіонів.

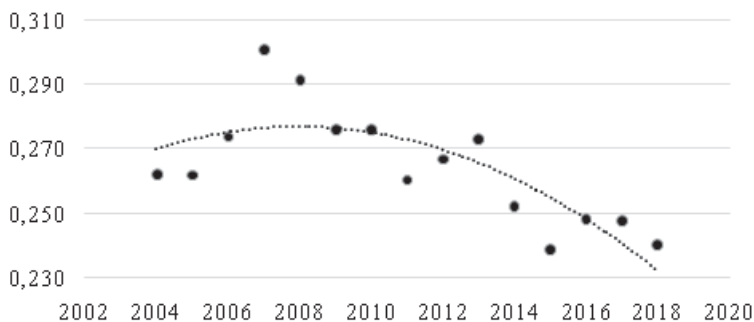

Рис. 5. Середня внутрігрупова регіональна нерівномірність

Таблиця. 1

Відносна зміна кількості підприємств за розміром та по групах регіонів (медіанне значення, 2010-2018 рр.)

	Великі підприємства	Середні підприємства	Малі підприємства	Мікро підприємства	Загалом
м. Київ	3,88%	3,31%	-1,67%	4,10%	1,70%
I група	2,87%	0,00%	-3,00%	3,06%	1,32%
II група	1,09%	0,00%	-3,28%	1,37%	0,74%
III група	1,21%	-2,94%	-3,40%	1,23%	0,35%

Джерело: Служба статистики України [http\ \ www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)

Можна помітити, що в цілому по Україні рівень концентрації виробництва зростає: в усіх групах регіонів збільшується кількість великих підприємств та спостерігаються однакові для кожної з них закономірності. Так у м. Київ та регіонах I групи підвищується кількість великих підприємств з темпами відповідно 3,9% та 2,9% на рік. Їм же властивими є й високі темпи зростання кількості мікропідприємств (4,1% та 3,1%). В регіонах III групи цей показник вище, ніж по II групі. Це, разом із ситуацією з малими і середніми підприємствами, свідчить про те, що в регіонах III групи дуже сильними є тенденції до концентрації виробництва.

Обсяги капітальних інвестицій в середньому по Україні збільшуються, однак їх продуктивність як відношення темпів приросту ВРП на 1 грн. капітальних інвестицій відрізняється по групах регіонів: від найвищих показників I-ї групи до нижчих – по III-й групі (рис. 6)

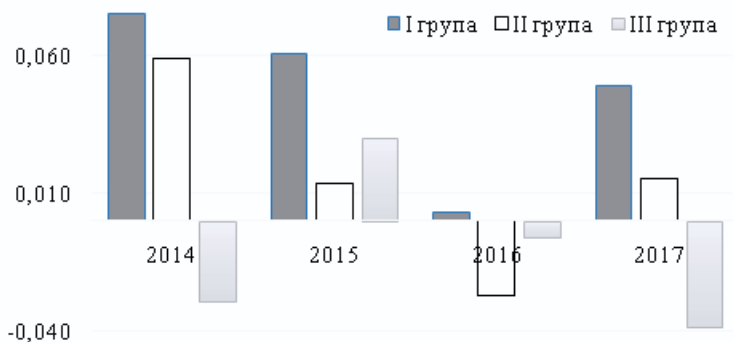

Рис. 6. Відношення ВРП на 1 грн капітальних інвестицій по групах регіонів до середньої по країні

Розраховано за даними: <https://www.ukrstat.gov.ua>

Це є одним з факторів, що впливає на рівень продуктивності праці (рис.7)

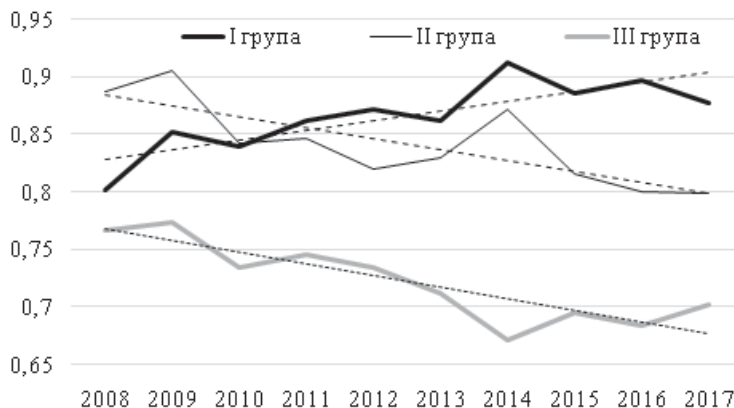

Рис. 7. Динаміка продуктивності праці по групах регіонів до середньої по країні

Розраховано за даними: <https://www.ukrstat.gov.ua>

Її динаміка також має відмінні для кожної групи тенденції. В регіонах I групи продуктивність праці зростає, у той час як для інших груп спостерігається скорочення показника. Це, звичайно справляє свій внесок на ситуацію на регіональних ринках праці, де найгіршу динаміку зайнятості демонструють регіони III групи. Істотно відрізняються високі темпи росту зайнятості населення для м. Київ (рис. 8)

У прийнятті домогосподарствами рішень щодо розташування важливими, крім трансакційних витрат на переміщення, є показники наявного доходу. Темпи росту наявного доходу у розрахунку на одну особу за період 2014-2017 рр. є відчутно меншими в регіонах III групи (рис.9). За інших рівних умов це створює стимули до зміни місця проживання та/або місця роботи та є одним з чинників внутрішньої міграції населення.

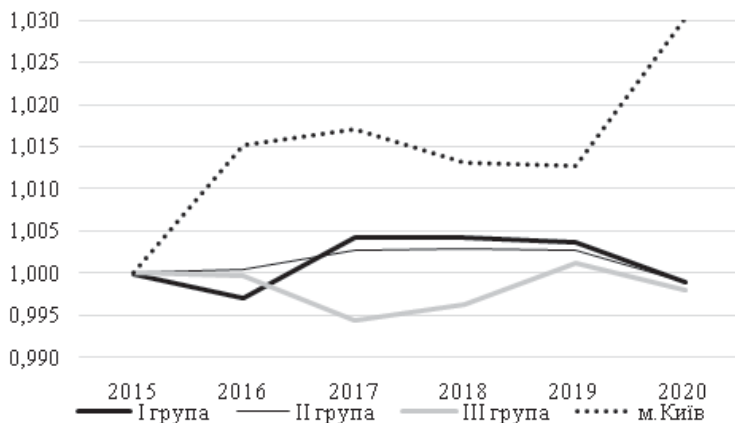

Рис. 8. Темпи росту зайнятості населення по групах регіонів до среньої по країні

Розраховано за даними: <https://www.ukrstat.gov.ua>

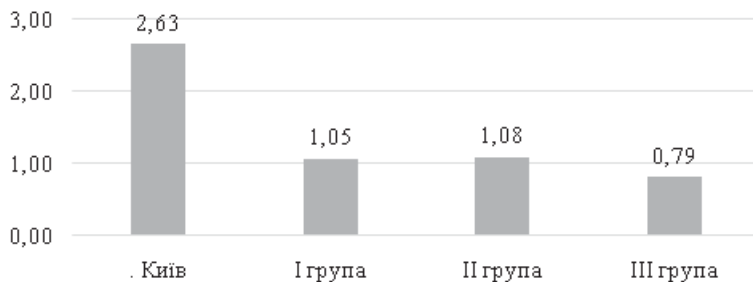

Рис. 9. Зростання наявного доходу у розрахунку на одну особу по групам регіонів до середнього по країні (2014-2017)

Розраховано за даними: <https://www.ukrstat.gov.ua>

Так середній річний міграційний рух населення по групах регіонів за 2009-2019 рр. розподілявся таким чином: 13,7 тис. осіб – м. Київ; регіони I та II груп відповідно 1,7 та 1,1 тис. осіб. По

регіонах III групи значення показника є від'ємним (-1,3 тис. осіб). Останнє може свідчити про те, що вигреш у вигляді більш високих доходів не перевищує розмір трансакційних витрат, пов'язаних з переміщенням.

Нарешті слід звернути увагу на особливості політики вирівнювання, що проводиться за рахунок коштів державного бюджету (рис. 10)

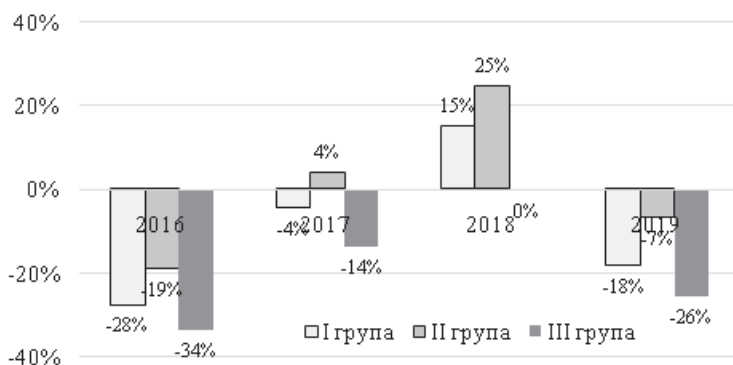

Рис. 10. Середні річні темпи приросту міжбюджетних трансфертів (інших дотацій та субвенцій) з Державного бюджету України

Джерело: [18]

Важко знайти подібній політиці яке-небудь логічне обґрунтування крім того, що динаміка міжбюджетних трансфертів підпорядковується можливостям бюджету. Певна закономірність стосується регіонів найменш розвиненої III групи: середні річні темпи приросту міжбюджетних трансфертів для них майже кожного року є від'ємними.

Висновки. Виконання дослідження дозволило дійти таких висновків:

1. Регіональна нерівномірність розвитку регіонів справляє все більший вплив на стан економіки країни в цілому. Її збільшення корелює зі скороченням темпів економічного зростання.

2. Характер регіональної нерівномірності змінився: від клубної (західної, центральної, східної та південної груп), коли можна було очікувати позитивний вплив агломераційних центрів на регіони оточення, до концентричних поясів навколо моноцентру – м. Києва.

3. Нова конфігурація регіональної нерівномірності формується разом із тим, що спостерігається доцентровий рух капіталу, що укріплює економіки ближчих груп регіонів і створює, у вигляді більш високих особистих доходів, стимули для внутрішньої міграції робочої сили у тому ж напрямку.

Причини змін полягають у тому, що:

- «старі» периферійні центри втрачають свою інституційну силу, орієнтуючись більшою мірою на моноцентр;

- відкриваються можливості отримання ренти у моноцентрі, наприклад, через лобювання крупних інвестиційних проектів, які фінансуються за рахунок коштів державного бюджету;

- проголошення розвитку фіскальної децентралізації призводить, за умови відсутності належно підготовлених кадрів та відповідного інституційного середовища, до неможливості ефективно використовувати регіональні ресурси розвитку, що, з одного боку, підтримує доцентрові устремління регіональної еліти, з іншого, – спонукає до пошуку шляхів отримання ренти всередині регіону;

- регіональна політика не враховує нового характеру розвитку економік регіонів і тому немає сумнівів щодо її впливу на соціально-економічне зростання країни в цілому.

Стаття надійшла до редакції: 18.09.20

References

1. Dunford, M. (2007). Regional development models. School of Social Sciences and Cultural Studies University of Sussex, Falmer, Brighton BN1 9QN [in English].
2. Gbohoui, W., Lam, W.R. & Lledo, V. (2019). The Great Divide: Regional Inequality and Fiscal Policy. IMF Working Paper. Retrieved from <https://www.imf.org/~media/Files/Publications/WP/2019/WPIEA2019088.ashx> [in English].
3. Gluschenko, K. (2018). Measuring regional inequality: to weight or not to weight? Spatial Economic Analysis [in English].
4. Gurgul, H. & Lach, Ł. (2013). The impact of regional disparities on economic growth. MPRA Paper, 52258. Retrieved from <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/52258/> [in German].
5. Liao, F.H. & Wei, Y.D. (2016). Sixty Years of Regional Inequality in China: Trends, Scales and Mechanisms. Working Paper Series, 202. Rimisp, Santiago, Chile. Retrieved from https://www.rimisp.org/wp-content/files_mf/1473279216202_FH_Liao_YD_Wei.pdf [in English].
6. Mapping patterns of regional inequality and change in Europe: The evolution of regional inequalities in Europe. Retrieved from <https://ec.europa.eu/research/participants/documents/downloadPublic?documentIds=080166e5be048779&appId=PPGMS> [in English].
7. Márquez, M.A. & Lasarte-Navamuel, E. & Lufin, M. (2019). The role of neighborhood in the analysis of spatial economic inequality. Social Indicators Research, 141(1), 245–273 [in English].
8. Martin, P. (1999). Public policies, regional inequalities and growth. Journal of Public Economics, 73, 85–105 [in English].
9. Petrakos, G. & Rodríguez-Pose, A. & Rovolis, A. (2003). Growth, Integration and Regional Inequality in Europe. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/23730963> [in English].
10. Sitepu, H.R. & Darnius, O. & Tambunan, W.N. (2018). Regional income inequality model based on Theil index decomposition and weighted variance coefficient. Journal of Physics Conference Series, DOI: 10.1088/1742-6596/983/1/012111 [in English].
11. Spatial economic inequality. Social Indicators Research, 141(1), 245–273 [in English].

12. Sukkoo, K. (2008). Spatial Inequality and Economic Development: Theories, Facts, and Policies. Commission on Growth and Development. Working Paper, 16 [in English].

13. Yao, S. & Zhang, Z. (2002). Economic growth and diverging clubs: a case study of the Chinese regions. *Applied Economics Letters*, 833-836. Retrieved from <http://www.paper.edu.cn/scholar/showpdf/OUd2kNzIOTT0AxeQh> [in English].

14. Bel'kina, A.S. (2015). Social'no-jekonomicheskoe neravenstvo regionov Rossii: puti reshenija problemy [Socio-economic inequality of Russian regions: ways to solve the problem]. *Problemy sovremennoj jekonomiki – Problems of the modern economy*, 3 (55), 246-248 [in Russian].

15. Verlanov, Yu.Yu. & Netudykhata K.L. (2002). Mizhrehionalna dynamika v Ukraini: polityko-ekonomichni aspekt [Interregional dynamics in Ukraine: political and economic aspect]. *Naykovi pratsi. Ekonomichni nauky – Scientific works. Economic sciences*, 6, 116-124 [in Ukrainian].

16. Hrendash, T.Ie. (2012). Regional Disparities in Ukraine. Chornomorskyi derzhavnyi universytet imeni Petra Mohyly. *Naykovi pratsi. Ekonomika – Scientific works. Economy*, 177, (Vols. 189), 116-120 [in English].

17. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

18. Informatsiia pro vykonannia pokaznykiv mizhbiudzhethnykh transfertiv (inshykh dotatsii ta subventsii) z Derzhavnogo biudzhetu Ukrainy mistsevym biudzhetam [Information on the implementation of inter-budget transfers (other grants and subventions) from the State Budget of Ukraine to local budgets]. www.treasury.gov.ua. Retrieved from <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu> [in Ukrainian].

19. Kosenkova, T.V. (2018). Dominanty sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy [Dominants of socio-economic development of the regions of Ukraine.]. *Sotsialna ekonomika – Social economics*, 55, 26-36. Retrieved from http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/se_2018_55_5.pdf [in Ukrainian].

20. Makohon, Yu.V. Prychyny ta faktory ekonomichnoi kryzy 2013-2015 rr. v Ukraini v umovakh voienno-politychnoi kryzy na Skhodi [Causes and fac-

tors of the economic crisis of 2013-2015 in Ukraine in the context of the military-political crisis in the East]. *conf.management.fmm.kpi.ua*. Retrieved from <http://conf.management.fmm.kpi.ua/proc/article/view/65143> [in Ukrainian].

Відомості про авторів / Information about the Authors

Верланов Юрій Юрійович: Чорноморський національний університет імені Петра Могили, вул. 68 Десантників, 10, Миколаїв, 54003, Україна.

Yurii Verlanov: Petro Mogyla Black Sea National university, 68 Desantnykiv Str. 10, Mykolaiv, 54003, Ukraine.

ORCID.ORG / 0000-0002-3447-5341

E-mail: yverlanov@gmail.com